

ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DELS ÀNGELS o de SANT SALVADOR.

accedir a aquest atri, on actualment hi ha la porta de l'església. El portal primitiu dels templers era el que dona al claustre. El temple consta d'una sola nau, de base rectangular, molt esvelta, amb cinc pilastres per banda, encastades al parament, que sostenen sengles arcs de diafragma apuntats, que suporten la coberta de fusta i coincideixen, per fora, amb uns grans contraforts. Aquesta nau és capçada per un absis semicircular, cobert amb volta de quart d'esfera, amb cinc contraforts a l'exterior. La unió de la nau amb l'absis es fa amb un arc triomfal de mig punt que es recolza sobre columnes cilíndriques, a través de capitells decorats amb figures geomètriques. L'església va ser edificada durant la primera meitat del segle XIII pels templers i l'ampliació durant el XIV pels hospitalers.

La capella de Sant Salvador encara manté el culte. És a l'esquerra de l'entrada de l'església i es construí el 1711. El claustre és de finals del segle XVI. Dels dos pisos que tenia només es conserva la planta baixa. És de planta quadrada amb cinc arcades a cada costat. El convent és la part on s'afegiren construccions més modernament, però també és la més malmesa del conjunt. Només conserva sencera la façana i algunes parets mestres.

Lluís Fernàndez López

BIBLIOGRAFIA

FERNÁNDEZ LÓPEZ, Lluís. *El Matarranya*. Full dels Amics de l'Art Romànic de Sabadell nº 58 del 14-15 de maig de 2006.

FERNÁNDEZ LÓPEZ, Lluís. *La Terra Alta*. (Recopilació). Full dels Amics de l'Art Romànic de Sabadell nº 87, del 9-10 i 11 de maig de 2009. Ps. 307 a 309.

CAMPS JUAN, Juan Luis, *Cretas. Una villa de la Orden de Calatrava entre el Algars y el Matarraña*. Recopilación de noticias para el estudio de la historia de Cretas, Cretas, Ayuntamiento, 2002.

http://www.fqll.es/catalogo_detalle.php?id=890 (octubre de 2019)

<http://matarranyaturismo.es/queretes/?lang=ca> (octubre de 2019)

https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:aNZOI88yHBIJ:https://issuu.com/marga49/docs/descripcio__n_de_las_fa_bricas_de_+&cd=1&hl=ca&ct=clnk&gl=es

AMICS DE L'ART ROMÀNIC DE SABADELL

Núm. 198

25, 26 i 27 d'octubre de 2019

EL MATARRANYA

EL MATARRANYA

Comarca dels països de parla catalana situada a la Franja de Ponent, a l'extrem sud-oest de Catalunya i que depèn administrativament de la província de Terol, a l'Aragó. Porta el nom del riu que la travessa, el Matarranya, afluent de l'Ebre. Queda arrecerada dels vents humits de la costa de llevant pels ports de Beseit. Té per tant, una part muntanyosa i una extensa plana on predominen els conreus de secà, especialment l'olivera, la vinya, els ametllers i els cereals.

A principis del 1900 era habitada per uns 30.000 habitants. Actualment n'hi ha, només 8.300, escassos. Està formada per vint-i-cinc municipis i només dos, sobrepassen els 1.000 habitants, Vall-de-roures, la capital comarcal i Calaceit.

Hi ha algunes restes de pintures prehistòriques, i de l'edat dels metalls, però, sobretot, és farcida de vestigis de poblats ibèrics, alguns dels quals més tard es romanitzaren. La islamització va ser aquí profunda. Pertanyeren a la taifa de Tortosa. L'any 1169 Alfons el Cast va foragitar-ne els moros i va repoblar la comarca amb pagesos lleidatans. Per testament reial de 1248 s'integrà al regne d'Aragó. Fins el 1833 formà part del corregiment d'Alcanyís. Amb la divisió provincial passà a la província de Terol.

Al Matarranya trobem els pobles en llocs aturonats, molts amb restes de les antigues muralles defensives i amb d'edificis de l'època de la reconquesta,

d'estil gòtic. Però a la majoria hi ha edificis singulars, sobretot d'estil renaixentista, amb carreus de pedra molt ben tallada, de tons daurats i de proporcions que semblen desmesurades en relació a les poblacions, S'evidencia, per tant, que els segles XVI i XVII foren de força prosperitat econòmica.

VALL-DE-ROURES

Població a cavall del riu Matarranya, unida per l'anomenat pont medieval i pel pont de ferro. La part més antiga és la del marge dret del riu, esglaonada al coster d'un turó coronat pel castell i l'església parroquial.

Castell-palau. De silueta inconfusible està situat al capdamunt de la població, al lloc més elevat. Té molt a prop l'església, amb la qual és unida per un pas elevat.

Es diu que té origen en l'època musulmana. L'edifici actual és una de les millors peces de l'arquitectura civil gòtica aragonesa. Va ser edificat més amb finalitats residencials que no pas purament defensives. A la porta, hi figura l'escut dels Heredia, els seus constructors. És de planta hexagonal irregular, d'uns 1300 m² i va ser bastit a l'entorn d'un pati d'armes. La façana que dona a aquest pati té 35 m de llargària i és coronada per tres torres

VALL-DE-ROURES. A la dreta del riu Matarranya s'esglaona el casc antic, presidit pel castell..

HORTA DE SANT JOAN. Església de Sant Joan Baptista i l'ajuntament al seu costat.

Manel de Joaquim, la Casa Pessetes, l'Hostal del Pan i la casa de la Comanda, un palau d'estil lleidatà. Cal fer esment també del Centre Picasso, que reuneix reproduccions de totes les obres que el pintor va fer en la seva estada a Horta i l'Ecomuseu dels Ports, un centre d'interpretació general del territori.

A 2 km de la vila hi ha la muntanya de Santa Bàrbara, amb el convent de la Mare de Déu dels Àngels al peu, del qual parlem després.

Els primers documents que parlen del terme d'Horta són els de la donació del castell de Miravet a l'orde del Temple. L'indret va ser conquerit per Alfons I. Era sota el domini dels Montcada el 1166 i el 1177 va ser quan Alfons I el donà als templers, juntament amb tots els seus termes. Aquests són els que es van encarregar de la repoblació. Posteriorment, quan es suprimí aquest orde, passà als hospitalers, fins a finals del segle XIX.

SANTA MARIA DELS ÀNGELS (O SANT SALVADOR) D'HORTA

Al segle XIII s'establí la comanda templera d'Horta. Els dominis territorials comprenien, a més d'Horta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Compte. Actualment l'església ha esdevingut un santuari.

La comanda templera d'Horta la formen: l'església, amb la capella de Sant Salvador, el gran casal del convent, i el claustre, al voltant del qual s'ubica tot plegat. Adossada a l'ala nord hi ha l'església, que és la part més antiga del conjunt. La precedeix un atri de planta quadrada, on es conserven dos sarcòfags del segle XIV. Una gran escalinata salva el desnivell per

El campanar vuitavat té accés a l'exterior i a través d'una escala de pedra, pot pujar-s'hi per admirar una bella panoràmica del rodal.

Portal d'en Xifré. És l'únic testimoni de l'antiga muralla que encerclava el nucli de la vila. Té un arc de mig punt. A través d'aquest portal s'accedeix a la gran plaça del centre.

Casa de la Vila. Presideix la gran plaça del centre. Notable edifici d'estil renaixentista de la darrerria del segle XVI, amb ornamentació plateresca, un gran balcó de ferro forjat i gàrgoles amb formes d'animals que sobresurten de la teulada. Té també dues torres cilíndriques als angles. Conserva alguns elements d'estil gòtic final. El portal, el conformen unes grans dovelles i forma part d'un edifici anterior. Hi consta un escut de la vila, presidit per un freix i la data: 1576. Té al davant la llotja que dona al carrer Major amb una doble filada d'arcades. Al pis de dalt s'hi troben nombroses obertures amb arc de mig punt. En un angle de la façana hi ha dos finestrals protegits per una ferma reixa que corresponen a l'antiga presó.

Palau de la Comanda de l'orde de Calatrava. Notable edifici renaixentista del segle XVI, amb atri i una gran escalinata exterior. A l'escala interior es conserva una gran gelosia de fusta de l'època, de grans dimensions. Disposa d'una llotja de tres arcs i columnes jòniques, balcons amb baranes de ferro forjat al primer pis, finestres coronelles, i nombroses obertures de mig punt al pis superior. A la planta baixa hi ha els cubs i les sitges, on eren emmagatzemats els productes dels impostos de la vila. Actualment és de propietat particular. N'hi ha una reproducció al Poble Espanyol de Barcelona.

Carrer i capella del Pilar. Enllaça amb el carrer Major el carrer del Pilar, que és porxat només en els números parells. Dona nom al carrer la capella del Pilar, que és d'estil barroc, del segle XVIII, coronada per un campanar d'espardanya i una artística creu de ferro.

Palau del marquès de Tosses. És a la plaça Nova, d'estil renaixentista, i es troba en molt mal estat.

LA TERRA ALTA

HORTA DE SANT JOAN

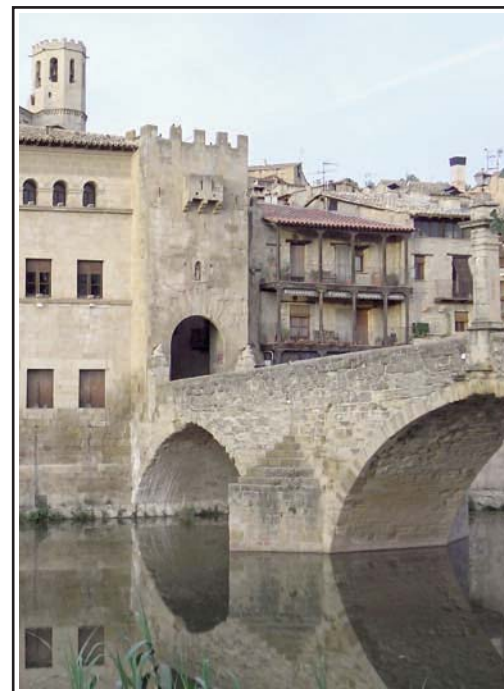
Població d'uns 1.150 habitants, situada al sud de la comarca, a 20 km de la capital, Gandesa. La part sud del terme l'ocupa el Parc Natural dels Ports, per la qual cosa el turisme és una de les fonts actuals d'ingressos dels habitants.

emmerletades que es comuniquen per un camí de ronda. A la planta noble hi ha una gran sala amb tres llars de foc, anomenada sala de Corts o de les Xemenies. Té tres enormes finestrals triforats. Aquestes obertures en substituïren unes d'anteriors, de les quals només en queden els arcs apuntats. Al costat d'aquest recinte hi ha la cuina. Al mur de l'esquerra de la porta principal destaquen uns sortints en forma de barbacana, que no defensen cap obertura.

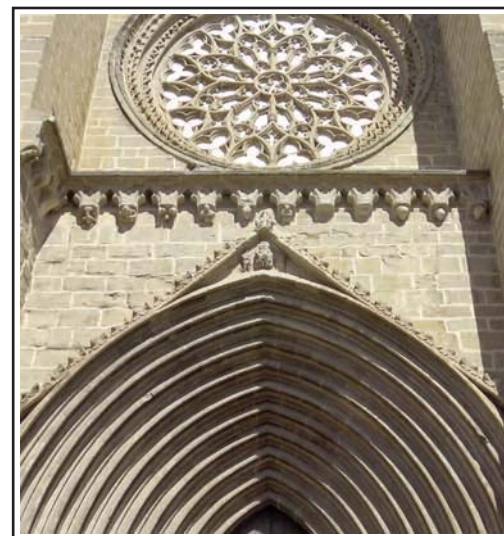
Al costat de tramuntana, hi ha una torre quadrada de set metres de costat. L'esplanada o pati d'armes era protegida per un mur de pedra i dues portes gòtiques que hi donaven accés. Durant la Guerra de Successió el castell va ser parcialment destruït.

Santa Maria la Major. Prop del castell hi ha l'església de Santa Maria la Major, que es creu que va començar a construir-se durant el segle XIV. És formada per una nau de planta rectangular, amb capelles laterals entre els contraforts, i absis poligonal de set costats. Un dels tres trams de la nau s'esfondrà entre 1854 –1860 i quedà inutilitzat. L'altar major és una enorme pedra de nou tones de pes

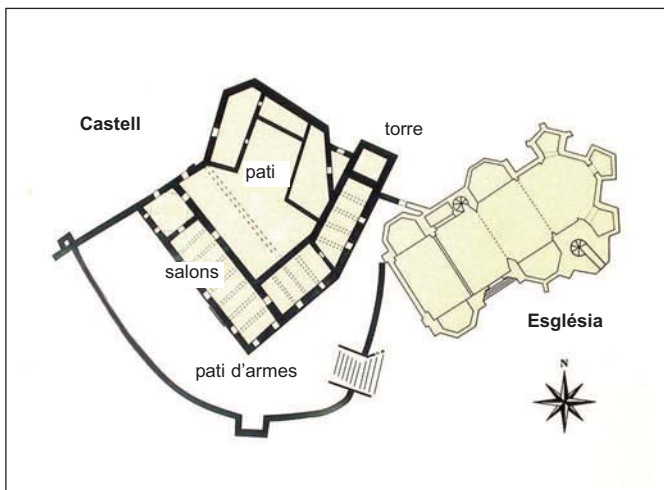
S'hi accedeix per un portal situat a migdia, format per onze arcs apuntats en degradació; el

VALL-DE-ROURES. Pont i portal de Sant Roc.

VALL-DE-ROURES. SANTA MARIA LA MAJOR. Façana principal. Rosassa i portal. Detall

VALL-DE-ROURES. Plantes del castell i de l'església. (Plafó del monument).

VALL-DE-ROURES. CASTELL. Façana principal.

diversos personatges. El portal és coronat amb el Pantocràtor. Als capitells, que formen una mena de fris corregut, hi figuren, a més de la decoració vegetal, a l'esquerra l'Arca de Noè i la seva família, i a la dreta disset personatges (profetes?) asseguts amb un llibre obert damunt els genolls.

Sobre el portal hi ha una preciosa rosassa que ens recorda la de Sant Cugat. La façana és coronada amb un petit campanar d'espadanya.

L'interior presenta una volta de creueria simple amb claus de volta historiades. Oposat al portal d'accés hi ha una tribuna emmarcada per un finestral de pedra d'arcs ogivals encreuats que tenia comunicació amb el castell per mitjà d'un passadís, suprimit a mitjan segle XV.

major, coronat per uns angles de fullatge, que descansen damunt de columnes de treballats capitells, amb brancals i arquivoltes. Destaquen quatre estàtues, dues a cada costat del portal, una de les quals és femenina, però incomprendiblement en restaurar-la, després d'haver estat decapitada l'any 1936, se li col·locà un cap masculí. Damunt del grup escultòric de l'esquerra figura la fugida a Egipte i, al de la dreta, veiem el somni de Josep. Destaca també un fris a manera de guardapols al damunt

de la portada, amb la representació de

Església de l'Assumpció de la Mare de Déu i de Sant Joan Baptista.

Edifici de tradició gòtica amb força elements renaixentistes. A la façana, on hi ha el portal classicista es pot llegir "A costa de Cretas me hizo Xado. Año 1566". A l'interior destaquen les voltes de creueria.

LA FREIXNEDA

La població de la Freixneda és esglaonada i protegida al nord per dos tossals. Un, coronat per les restes del castell i l'altre per l'ermita de Santa Bàrbara. El conjunt, de fermes edificis que conformen la vila, li ha valgut l'eslògan d'"on la pedra és art".

LA FREIXNEDA. Casa de la Vila.

Castell. Situat al cim del carener, en resten actualment els basaments, les cisternes i les restes d'una torre. Ja existia al segle XII i havia tingut comunicació directa amb l'església parroquial. És, per tant, un dels pocs elements romànics de la comarca. A la fi del segle XVIII tenia claustre i torre mestra. Les guerres carlines acceleraren la seva destrucció.

Al coll que separa el tossal del castell amb el de Santa Bàrbara hi ha l'antic cementiri. En un reclus s'hi exhibeixen algunes esteles funeràries.

Santuari de Santa Bàrbara. S'alça al capdamunt d'un dels dos turons als quals es recolza la vila. Va ser refet l'any 1760 i també a finals del segle XIX. Li manca la teulada. Té un porxo a la façana. Al camí que hi arriba hi ha les restes d'unes capelles troglodites, antigament dedicades a Sant Joan Baptista i a Sant Mateu.

Església de la Mare de Déu de les Neus. Dita també Santa Maria la Major. És l'església parroquial, situada al Capsavila. Un edifici de tres naus i capelles laterals decorades amb ceràmica. És d'estil renaixentista i va ser reedificada al segle XVII. Del temple primitiu tan sols en fou aprofitat l'altar del Roser (1598). Va ser restaurada els anys 80.

CRETES

Cretes, pronunciat Queretes, és al límit de la comarca del Matarranya amb la Terra Alta. Dista gairebé tant de la capital Terol com de Sabadell. És una població de 570 habitants que de fora estant sembla un poble adotzenat i anodí, mentre que a l'interior ofereix al visitant nombrosos records del seu ric passat, en forma de portals, finestres, pintorescos carrers coberts, arcades i finestres gòtics.

Carrer Major. S'hi pot entrar per sota de l'arc de la casa Çpera o Spera. Un casal construït probablement al segle XV. El traçat del carrer, fins a la plaça Major segueix una estructura que bé podria remuntar-se fins a l'ampliació medieval del traçat musulmà. Una estructura que consta d'un carrer central del qual se'n deriven altres més estrets i originalment sense sortida.

CRETES. Plaça Major, amb la columna o monòlit de pedra al centre.

Plaça Major. Hi ha diversos edificis dels segles XV i XVI, com l'ajuntament. Al centre s'alça un monòlit gegant de pedra, coronat amb l'escut de la vila, construït el 1584 i reconstruït el 1962. Originàriament era fora vila.

Portal capella de Sant Roc. En aquest portalet és on havia estat la columna de la plaça Major. Els historiadors no s'han posat d'acord, però s'assegura (Camps 2002) que es va alçar com a picota, pelleric o costell, el lloc on s'exposaven els reus i el cap o els cossos dels ajusticiats per exposar-los a la vergonya pública. Sant Roc és molt venerat i es diu que "lo qui no hi acudirà la pesta li agarrarà».

Portal capella de Sant Antoni de Pàdua. Construcció característica del Matarranya que forma part de les antigues muralles.

Casa Turull. Propera a la capella de Sant Antoni de Pàdua. Els Turull en varen pagar la construcció. Foren constructors d'orgues per a esglésies. La casa data de 1746, té un balcó esplèndid, amb mènsules decorades amb cariatides.

El campanar, de dos cossos, és una torre vuitavada de trenta metres que presenta un aspecte defensiu, finalitat que indubtablement tenia. Adossada a l'absis hi ha la sagristia edificada durant el segle XVIII.

Casa de la Vila. Edifici notable, quadrangular, situat a la plaça Major, a tocar del portal de Sant Roc. És d'estil renaixentista. S'acabà de construir el 1599. És de pedra vista perfectament tallada. Consta de tres plantes. Als baixos hi ha un ampli porxo amb arcs de mig punt. Antigament havia estat destinada com a llotja, com a presó i a lloc d'estança dels agutzils. La planta principal és la que acull les oficines municipals. La tercera havia estat, en un principi, un solanar, és a dir un terrat o porxo, cobert per una teulada. A l'angle de la façana, hi figura un relleu amb l'escut de la població, format per un roure amb un parell de girus que el sostenen. El ràfec de la teulada té un ric i treballat enteixinat de fusta, molt propi d'aquestes comarques de la Franja.

VALL-DE-ROURES. Monumental edifici de la Casa de la Vila. Foto: LFL. 2006.

Hostal. La casa veïna a la Casa de la Vila, separada pel carreró del portal de Sant Roc, és un casal amb elements gòtics, antiga *casa de Viajeros*, ara fonda. Segons la tradició havia estat l'antiga residència dels justícies o jutges i dels notaris.

Portal de Sant Roc. És un portal fortificat, amb arc de mig punt, un matacà per protegir-lo i una fornícula amb una imatge del sant. Als costats hi ha dos lleons esculpits, procedents del castell. Va ser restaurat els anys 1980. És obert a la plaça d'Espanya de cara a la riba dreta del Matarranya i flanquejat pels edificis de la Casa de la Vila i el de l'Hostal. D'aquest portal arrenca l'anomenat pont medieval, d'arcades ogivals i esquena d'ase i uns fermes tallamars.

Portal de Bergós. És al capdamunt de la vila, a la banda de ponent. Juntament amb el de Sant Roc és l'únic que subsisteix del conjunt emmurallat de finals del segle XIV.

BESEIT

Població de la riba del Matarranya situada a cavall del riu en un turó que domina la vall. Un pont d'arc de mig punt comunica els dos nuclis de la vila.

El seu terme municipal inclou una bona part dels Ports, la zona més muntanyosa de la comarca i les gorges del Parrissal formades per la capçalera del Matarranya.

Tradicionalment les abundants pastures han comportat la presència de nombrosos ramats. És el paradís de la cabra salvatge i de les truites de riu. L'apicultura és una altra activitat tradicional (existeix un registre d'un es 80 marques de diferents propietaris d'arnes, ja que hi havia el costum de registrar-les). Modernament ha comptat amb granges d'aviram i de porcí. Hi ha explotació d'argiles refractàries per a fer porcellana i n'hi havia hagut de lignit.

Vila. Antigament closa per una muralla que encara es pot seguir, ampliada uns segles més tard, va ser incendiada modernament per les tropes borbòniques (1708), pels francesos (1809) i pels carlins (1840).

Portals. Se'n conserven cinc: el de Sant Roc, adossat a l'església, té una capella del sant a sobre; Sant Gregori, el més antic, al sector nord, interessant estructura en angle, associada al seu caràcter defensiu, també té a sobre una capella amb el sant; portal del carrer del Pla, a la zona nord; portal de Vilanova, al carrer del mateix nom, que dona accés a la vila des de la carretera i correspon a l'ampliació de la muralla, igual que el portal del Coll o Portalet, a la zona est, amb un carreu amb l'any de construcció, 1588.

Església de Sant Bartomeu. És la parroquial. Va ser edificada damunt d'un edifici romànic. És d'estil gòtic, amb façana barroca i columnes salomòniques. La planta és de creu llatina. El

BESEIT. Molí paperer Targanya, transformat en habitatges.

BESEIT. Registre de senyals, gravats en una porta, amb què es distingien antigament les arnes o ruscos dels diferents abellaires de la població.

campanar, de torre vuitavada, inacabat. Conserva a l'interior una pica baptismal d'immersió.

Ajuntament. Conserva als baixos l'antiga llotja, cantonera, amb quatre arcs apuntats, d'estil gòtic primitiu, de l'època dels templers. Les dependències municipals són al primer pis.

Palau. Edifici molt transformat que ha conservat una torre i restes de murs amb espitlleres

El Calvari. Situat en sortir de la població, a la part alta del poble. És situat en un clos tancat, amb les estacions del calvari. Va ser destruït durant la Guerra Civil i refet l'any 1940.

Santa Anna. Petita construcció de l'any 1621, precedida d'una característica porxada més moderna.

Molins paperers. S'instal·laren a cavall dels segles XVII i XVIII, moguts per la força de l'aigua del riu Matarranya. Foren la base d'una important i flo-reixen indústria paperera. S'hi fabricava paper d'estrassa, de barba i sobretot cartolina per a fer jocs de cartes. Beseit va ser el primer poble de l'estat en produir cuir artificial. Al llarg del segle XX varen anar tancant, en desenvolupar-se el sistema de fabricació continu de paper, encara que alguns van intentar sobreviure fent el canvi del paper a la indústria de la pell. Se n'han recuperat quatre que avui són: una galeria d'art, dos hotels i un conjunt d'habitatges.

El Parrissal de Beseit. El Parrissal és un congost del curs alt del riu Matarranya excavat pel riu, durant segles, en un terreny calcari. Les seves "gúbies" o esclotxes, els gorgs i bassals d'aigua clara i freda, i les impresionants parets de fins a 60 m d'altitud són els elements més característics. La pista per arribar-hi comença a uns 6 km de Beseit, i s'endinsa als Ports fins al naixement del Matarranya. Per passar pels llocs més difícils, hi ha passarel·les de fusta i ponts integrats totalment en el paisatge.

Dels 3,5 km del recorregut total, que s'ha de fer a peu, només en farem els primers 1.000 m. on hi ha la Fenellassa, una paret de roca calcària, dins d'una bauma, amb pintures rupestres d'estil esquemàtic i el pla de la Mina, (d'antigues mines de carbó) que actualment és una àrea recreativa.

BESEIT. Portal i capella de Sant Roc, un dels cinc portals que es conserven.